

Ensimmäinen ekumeeninen suhde. Voiko Nikean kirkolliskokouksen päätökset ja niiden tulkinnan nähdä myös mahdollisuutena juutalais-kristilliseen dialogille?

Tomi Karttunen

Johdanto

Nikean kirkolliskokous v. 325 vahvisti sen, että Poika on "samaa olemusta" kuin Isä, mikä terävöitti kristillistä jumalakuva ja pelastusoppia ja samalla erotti sen juutalaisesta käsityksestä ymmärtämällä Jumalan kolmen persoonan ykseydeksi etenkin, kun Konstantinopolissa 381 Pyhän Hengen yhtäläinen jumaluus vahvistettiin aiempaa selvemmin. Lisäksi Nikeassa annetun julistuksen määritelmä, että pääsiäisen ajankohta on kevätpäivän tasauksen jälkeisen täydenkuun jälkeisenä sunnuntaina, merkitsi pesäeron tekemistä juutalaiseen tapaan viettää *pesahia*. Kysyn seuraavassa, mitkä ovat juutalaisten ja kristittyjen teologisen dialogin edellytykset tästä lähtökohdasta käsin ottamalla tarkasteluun "vanhan Nikean" tunnustuksen vuodelta 325 ja sen Konstantinopolissa 381 täydennetyin version.

Vanhan Nikea ja Nikean uskontunnustus (325/381) juutalais-kristillisen dialogin näkökulmasta

Ensimmäinen uskonkohta: Isä, Kaikkivaltias. Kristinusko luetaan uskontotieteellisesti monoteistisiin uskontoihin. Teologinen edellytys tälle on se, että jumaluudella ei ole kolmea lähdettä, vaikka Kolminaisuudella on kolme eri persoonaa. Jo Vanhassa Nikeassa todetaan: "Me uskomme yhteen *aino-aan* Jumalaan, Isään, Kaikkivaltiaaseen, kaiken näkyvän ja näkymättömän

tekijään.”¹ Jumaluus on yksi, mutta hän on ilmoittanut itsensä erityisesti Pojassaan, joka on ”Isän olemuksesta” tai ”samaa olemusta kuin” (kr. *homoousios*).

Tätä pohdintaa syvensi se, kun Basileios Suuri teki 300-luvulla aiempaa selvemmän käsitteellisen ero Jumalan olemuksen eli *ousian* ja Jumalan persoonien eli *hypostaasien* välillä. Nikean uskontunnustuksen jälkeisessä anateemassa erihypostaasisuus vielä tuomittiin, koska ei tehty eroa hypostaasin ja substanssin välillä.²

Idän isien kolminaisuusajattelun kuvaus termein ”*mia ousia, treis hypostaseis*” oli lähellä lännessä jo Tertullianuksen muotoilemaa ajatusta yhdestä olemuksesta ja kolmesta persoonasta (*una substantia, tres persoae*).³

Jo käsite ”Isä, Kaikkivaltias” pitää sisällään sen, että Isä yksin on jumaluuden perimmäinen lähde. Hän on kreikaksi ”*mon-arkhos*” eli ”yksin alku”. Myös läntisessä kolminaisuusopissa Isä on alku, monarkki. Ajatus kuitenkin korostuu itäisessä, etenkin kappadokialaisten isien kehittämässä mallissa, jossa painotetaan vuoden 381 tunnustuksen mukaisesti Pyhän Hengen lähtevän ”Isästä” ilman myöhempää filioque-lisäystä. Monarkian ajatusta tasapainotettiin persoonien vastavuoroisella läpäisyn eli *perikoreesin* (kr.) tai *circumincession* (lat.) opilla alleviivaamaan persoonan ja yhteisön samanaikaisuutta tai lahjoittavan rakkauden muodostamaa yhteisöä.⁴

Ensimmäisestä uskonkohdasta käsin on paljonkin yhteistä pohjaa kristinuskolle ja juutalaisuudelle. Sen leikkaaminen erilleen uskontunnustuksen kokonaisuudesta ei kuitenkaan tee oikeutta kristillisen perinteen mukaiselle jumalakuvalle, joka alleviivaa jokaisen kolmiyhteyden persoonan ainutlaatuisia arvoja ja tärkeyttä, vaikka isä olisikin luomistyössä, Pojan sikiämisessä ja Pyhän Hengen lähettämisessä *primus motor*. Kokonaisuus hajoaa, jos yksi osa otetaan pois. Onkin hyvä muistaa, että dialogissa ei ole kyse omasta

1 Thurén & Thurén 2017, 40.

2 Davis 1987, 60. Nikean I kokouksen 325 päätökset esim. <https://www.papalencyclicals.net/councils>.

3 Chadwick 1967, 288; Davis 1987, 175; Pihkala 1997, 207–209; Ayres 2004, 364–383; Fairbairn & Reeves 2019, 161–163; Lienhard 2020, 83

4 Vrt. Kärkkäinen 2014, 278–279: ”...somewhat like Eastern theologians, Augustine depicts the Father as the principium, the primary or beginning of the Deity. He conceives the Spirit as communion (of the Father and the Son), their shared love, and a gift... The Eastern idea of *perichoresis*, mutual interpenetration is not stranger to him.”

identiteetistä luopumisesta vaan keskustelusta kunkin lähtökohdista käsin. Kohtaaminen tosin aina myös muuttaa kumppaneita suhteessa toisiinsa ja vaikuttaa myös itseymmärrykseen.

Toinen uskonkohta: Jeesus Kristus on ”yksi Herra”, Jumalan Poika, ”Isästä siinnyt”, ”Isän olemuksesta, Jumala Jumalasta”.⁵ Perinteisestihän ”homoo-sios” käännetään ”samaa olemusta kuin”, mutta ”Isän olemuksesta” -ilmaus Jukka Thurénin käännöksen mukaisesti tuo mukaan dynaamisuutta ja ajatuksen sikiämisestä iankaikkisuudessa. Lisäksi Poika on luomisvälittäjä: ”Hänen kauttaan on kaikki tehty, mitä on taivaassa ja maan päällä”. Jo luomisessa Poika siis oli Isän kanssa ja Välittäjä kuten lunastuksessa ihmiseksitulon, ristinkuoleman ja ylösnousemuksen kautta hän on Välittäjä, ainut Välittäjä taivaan ja maan välillä uuden luomisen koitettua.

Periaatteessa dialogi voisi alkaa ”sanalla” luomisesta: miten Jumala on läsnä sanassaan? Juutalaisuuden kanssa jaamme ajatuksen maailman luomisesta sanan kautta ja että Jumala on vanhurskaus ja laupias.⁶ Samalla jatkumolla ovat Nikean tunnustuksen korostus ”yksi ainoa Jumala” uskontunnustuksen alussa sekä Israelin uskontunnustus: ”Kuule, Israel! Herra, meidän Jumalamme on yksi, hän on ainoa Jumala” (5. Moos. 6:4–9; 11:13–21; 4. Moos. 15:47–41). Toinen asia sitten on, halutaanko näiden yhteys nähdä ainakaan kovin vahvana, koska se tarkoittaisi helposti askelta kolminaisuusopin tunnustamisen suuntaan. Yhteiset juuret ovat joka tapauksessa Lähi-idän monoteistisessä traditiossa, vaikka opillisesti uskonnot eivät ole identtiset. Kristinuskoa onkin luonnehdittu trinitaariseksi monoteismiksi.⁷

Myös profeetoista Jumalan sanoman välittäjinä voidaan keskustella; he ovat yhteistä uskonperintöä, vaikka kristinuskon mukaan Jeesus on Messiaana enemmän kuin profeetta. Toisaalta myös juutalaisuudessa on ajatus Messiaasta, ja molemmat odottavat hänen saapumistaan, vaikka Messiaan identifioiminen Jeesus Nasaretilaiseen erottaa uskontoja. Peruskysymys on uskontoteologisesti se, miten Jumalan ja maailman välinen suhde, transsendenssin ja immanenssin välinen suhde ymmärretään, tuonpuoleisen

5 Thurén & Thurén 2017, 40.

6 Vrt. myös islamin perusoppiin, joissa Jumalan tuonpuoleisuus korostuu, vaikka toisaalta Koraani ymmärretään luomattomaksi sanaksi, vaikka se on läsnä kirjallisessa muodossa tämänpuoleisuudessa Hämeen-Anttila 2004, 114, 138.

7 Termiä ”trinitaarinen teismi” käyttää esim. Kärkkäinen 2017, 455–456. Juutalaista uskoa kuvaa tiiviisti Illman 1992, 162–171.

läsnäolo tämänpuoleisessa tai Jumalan ilmoitus ja sitä kautta luomisen ja pelastuksen välinen suhde. Kristinuskoa ja juutalaisuutta yhdistää ajatus Jumalan liitosta ja kuulumisesta Jumalan kansaan. Liittoa ei ole kumottu, kuten Roomalaiskirjeen luvut 9–11 todistavat.⁸

Kolmas uskonkohta: Kolmannen uskonkohdan kohdalla tulee siirtyä Nikean-Konstantinopolin tai Nikean tunnustuksen pariin vanhasta Nikeasta Konstantinopolissa vuonna 381 laajennetun tunnustuksen pariin. Itäises- sä teologiassa Kolminaisuuden persoonien tunnusmerkillisten piirteiden kuvauksessa pääpaino on ollut alkuperäsuhteilla. Lännessä on painotettu Augustinuksesta lähtien enemmän Kolminaisuuden persoonien keskinäisiä suhteita. Tunnettu on Augustinuksen ajatus Pyhästä Hengestä Isän ja Pojan välisenä rakkauden siteenä. Tämän mallin mukaan myös kirkko on rakkaudessa elävä yhteisö.⁹ Toisaalta myös itäisessä mallissa painotetaan persoonien vastavuoroista läpäisyä.

Ajatellen Pyhän Hengen jumaluutta ja ominaispiirteitä keskeisiä termejä uskontunnustuksessa ovat kolmannessa uskonkohdassa, Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa käytössä olevan käännöksen mukaan, Jumalaan viittaava ”Herra ja eläväksi tekijä” sekä lähteminen ”Isästä ja Pojasta”. Alkuperäisen, vuoden 381 version mukaan Henki ”lähtee Isästä” ja sitä ”yhdessä Isän ja Pojan kanssa kumarretaan ja kunnioitetaan”. Viimeksi mainittu ilmaisu viittaa Kolminaisuuden persoonien samaolemuksellisuuteen yhdestä Jumalasta osallisina.

Hän on ”puhunut profeettojen kautta”. Yhteistä pohjaa on ajatuksessa, että Herran henki on ”eläväksi tekijä”. *Ruah Elohim* tai *ruah Adonai* ei kuitenkaan ole erillinen persoona vaan tapa, jolla Jumala saa ihmiset, kuten profeetat, tekemään tai sanomaan erityisiä asioita. Yhteiseen pyhään kirjaan palautuu ajatus, että Hengen kautta Jumala on läsnä luomakunnassa. Jumalan luova sana ja Hengen liikkuminen ”vetten yllä” (1. Moos. 1:2) kuu-

8 Vrt. Kärkkäinen 2017, 457. Vrt. myös Kirkkojen maailmanneuvoston (KMN) Faith and Order-komission julkilausuma ”The Church and the Jewish People” 1967: ”If, on the other hand, the Church is primarily seen as the people of God, it is possible to regard the Church and the Jewish people together as forming the one people of God, separated from one another for the time being, yet with the promise that they will ultimately become one.” https://www.bc.edu/content/dam/files/research_sites/cjl/texts/cjrelations/resources/documents/protestant/WCC1967.htm

9 Vrt. Kärkkäinen 2014, 279–282.

luvut yhteen. Yhteistä on myös viljelyn ja varjelen tehtävä. Kristityt puhuvat tässä yhteydessä kristologian ja pneumatologian yhteenkuuluvaisuudesta ja Jumalan tekojen jakamattomuudesta ulospäin. Yhteistä personoivaa pohjaa tuo myös ajatus ihmisen luomisesta Jumalan kuvaksi (1. Moos. 2:5–25) ja syntiinlankeemuskertomus (1. Moos. 3), Nooan liitto, Abrahamin usko, vapautus orjuudesta ja johdatus kohti luvattua maata sekä kymmenen käskyn laki Jumalan ja lähimmäisten rakastaminen ytimenään. Silti eron tekeminen Jumalan ja ihmisen välille on juutalaisuudessa jyrkempää, koska ei uskota Messiaan syntyneen ihmiseksi Jumalan Poikana, messiaaniset juutalaiset erityistapauksena.

Kristillis-juutalaiset suhteet Nikean jälkeen

Historiallisesti kristinuskon identiteetin rakentuminen Rooman keisarikunnan kontekstissa oli aluksi osoitus uskonnonvapaudesta lännen keisarin Konstantinuksen ja idän keisarin Liciniuksen myönnettyä Milanon ediktissä vuonna 313 uskonnonvapauden kristinuskolle. Kehitys eteni kuitenkin kohti kristinuskon suosimista, ja vuonna 380 kristinuskosta tuli valtionuskonto. Tämä ei ollut suora ja välttämätön seuraus esimerkiksi Nikean kirkolliskokouksesta v. 325, mutta kyse oli tietynsuuntaisesta tapahtumaketjusta. Voimme myös ottaa varoittavaa oppia siitä, mitä seurauksia valtiokirkollisella jyrkkyydellä voi olla kristinuskolle ja uskonnoille sekä yhteiskunnille yleensä. Uskonnonvapaus on myös kristinuskon luonteeseen persoonan ainutkertaisuutta kunnioittavana kuuluva periaate.

Historiallisesti teodosiaaninen lakikoodeksi vuonna 438 rajoitti juutalaisten yhteiskunnallisia, taloudellisia ja uskonnollisia oikeuksia. Justinianuksen koodeksi *Corpur iuris civilis* vuodelta 529 lisäsi rajoituksia juutalaisille kieltäen heiltä julkiset virat, synagogien rakentamisen, Mishnan opiskelun ja pääsiäisen viettämisen ennen kristittyjen pääsiäistä jne.¹⁰ Lainsäädäntö vahvisti osaltaan juutalaisvastaisia asenteita ja kapeutti kristillisen perinteen tulkintaa.

10 Hope for the Future. A Study Document for Renewing Jewish-Christian Relations 2023, 56.

Kristinusko ei kuitenkaan ollut yksin vetäessään rajaa juutalaisiin päin. Juutalainen oppinut Maimonides, edelleen kunnioitettu auktoriteetti, määritteli teoksessaan *The Thirteen Principles of Faith* 1100-luvulla, että Luoja ei ole ruumis, eikä hänellä ole aineen aksidensseja eikä muotoa. Tämän lausuman tulkittiin juutalaisten ja kristillisten välisessä polemiikissa merkitsevän, että inkarnaation mahdollisuus tuli sulkea pois. Maimonides kielsi kaikenlaisen ykseyden horjuttamisen lähes matemaattisella ehdottomuudella. Tästä lähtökohdasta kolminaisuusoppi vaikutti juutalaisesta näkökulmasta matemaattisesti ja loogisesti absurdilta.¹¹

Liiton kansat

Kristillinen antijudaismi valmisti tietä antisemitismille. Selvää on, että edelleen tarvitaan jatkuvaa katumusta ja yhteistyötä rauhan ja oikeudenmukaisuuden edistämiseksi. On kysyttävä, tuleeko eromme välttämättä johtaa myrkyllisiin ja traagisiin suhteisiin? Osa on nähnyt kolminaisuusopissa ja kristologiassa poleemisuudesta kontekstistaan irrotettuna hedelmällisen dialogiperustan asetettuna luottamuksen ja vastavuoroisen ymmärryksen ilmapiiriin. Hermeneutiikkana on tällöin, että dogmit näyttävät inhimillisen tiedon rajat ja asettavat keskukseen persoonan mysteerin, jonka olemus on lahjoittava rakkaus.¹²

Esimerkiksi Dietrich Bonhoeffer näki nikealais-uusitamentillisessa kristologiassa kutsun seurata Kristusta toisia varten olemisessa eli rohkeassa lähimmäisenrakkaudessa ja kutsun nähdä Jeesuksen kautta yhteenkuuluvaisuus juutalaiseen ja vanhatestamentilliseen taustaan. Sama Jumala sitoo meidät yhteen ja kristillinen rakkaus haastaa dialogiin ja armolliseen asennoitumiseen toisiin ihmisiin.¹³ Nikea voidaan siis tulkita myös mahdollisuutena rakentaa yhteyttä, vaikka ero säilyy. Kohtaaminen edellyttää oman identiteetin hahmottamista.

Anglikaanipiispa Michael Ipgrave näkee Nikean puutteeksi, että siinä ei tuoda esiin inkarnaation historiallista kontekstia Jumalan kansan historiassa

11 Vrt. Ipgrave 2023, 245

12 Vrt. Ipgrave 2023, 245, 446.

13 Bonhoefferin näkemyksestä ks. esim. Karttunen 2020, 145–151.

ja mainita Jeesuksen juutalaisuutta. Epäsuorasti tosin mainitaan juutalainen "neitsyt Maria" ja juutalaisen kansan alisteinen tilanne "Pontius Pilatuksen aikana".¹⁴ Roomalaiskatolisessa uskontoteologiassa on korostettu Vatikanin toisen konsiilin jälkeen kristinuskon ja juutalaisuuden välistä eroa ensimmäisenä ekumeenisena suhteena, ensimmäisenä ja kauaskantoisimpana jakautumisena valitun kansan keskellä.¹⁵ Tarvitsemme toisiamme. Pidän Veli-Matti Kärkkäisen tapaan perusteltuna hylätä supersessionismi ja nähdä tulevaisuuden toivona uudelleen yhdistyminen, niin että liitto saavuttaa täyttymyksen Kristuksessa ja sekä Vanhan että Uuden testamentin Jumalan kansat yhdistyvät ja pelastuvat.¹⁶ Nikeaa voidaan tulkita myöskin tästä käsin todistuksena dialogisuudesta, jonka pohjana on Kolminaisuus persoonayhteisönä.

14 Ipgrave 2023, 247.

15 The Gifts and Calling 2015, 3. Vrt. Faith and Order-komission julkilausuma 1967: "We are convinced that the Church's rethinking of her theology with regard to the question of Israel and her conversation with the Jewish people can be of real importance to the ecumenical movement. In this way questions are posed which touch the foundation and the heart of Christian faith."

16 Kärkkäinen 2017, 458. Vrt. Faith and Order-komission julkilausuma 1967: "... Jews who become Christians are not simply required to abandon their Jewish traditions and ways of thinking; in certain circumstances it may therefore be right to form special groups which are composed mainly of Jewish Christians... We are convinced that the Jewish people still have a significance of their own for the Church. It is not merely that by God's grace they have preserved in their faith truths and insights into his revelation which we have tended to forget; But also it seems to us that by their very existence in spite of all attempt to destroy them, they make it manifest that God has not abandoned them ... we explicitly reject any thought of considering their suffering during the ages as a proof of any special guilt.... What we do know, however, is the guilt of Christians who have all too often stood on the side of the persecutors instead of the persecuted... In Christian teaching the historic events which led to the Crucifixion should not be so presented as to fasten upon the Jewish people of today responsibilities which belong to our corporate humanity and not to one race or community. Jews were the first to accept Jesus and Jews are not the only ones who do not yet recognize him."